ПРОФ. В. И. РАВДОНИКАС, ИСТОРИЯ ПЕРВОБЫТНОГО ОБЩЕСТВА, II.

Ленинград 1947, стр. 392

Ovaj drugi dio udžbenika prof. Ravdonikasa obuhvaća niži i srednji stepen barbarstva po Engels-Morganovoj periodizaciji. U I. dijelu, izdanom 1939., autor je obradio divljaštvo, a u III., koji bi imao da izađe neposredno poslije II. dijela, došao bi na red viši stepen barbarstva.

Prof. Ravdonikas postavio je sebi zadatak da dade svima pristupačan udžbenik historije prvobitnog društva. Izvršenje tog zadatka sastojalo bi se u tome, da se prikažu »osnovne linije historijskog razvitka« pomoću »najvažnijih i najbolje proučenih činjenica« (str. 3).

Odmah u početku stiče se dojam da autor nema povjerenja u svoje snage i da se osjeća nesiguran. On ističe da se od opsega udžbenika prvobitne historije društva ne može tražiti da bi obuhvatio čitav raspoloživi materijal, etnografski i arheološki. Što se društvo više razvija, množe se i bujaju konkretni »mjesni« oblici historijskog procesa te ih je sve teže obuhvatiti u jednom jedinom sistemu, »a da se ne svedu na opće sociološke sheme ili suho nizanje činjenica« (3). Autor se očito nije snašao u materijalu, koji stoji na raspolaganju svakom istraživaču razvitka prvog osnovnog tipa produkcionih odnosa u ljudskom društvu — prvobitne zajednice. A očito je i to, da prilikom njegove obrade nije bio siguran u dosljednom izboru metoda. Prorađujući čitav materijal, koji je veoma bogat za stepen barbarstva, zaustavio se na analitičkim rezultatima pojedinih posebnih društvenih nauka, naročito etnografije i arheologije, i nije ih povezao u jednu sintezu najopćenitijih podataka ovih nauka. Da je to učinio, bio bi pružio harmonični prikaz razvitka društvenih oblika od nižih prema višima ne samo u prijelazima iz divljaštva u niži stepen barbarstva, i iz ovoga u srednji, nego i unutar pojedinih ovih stepena.

Ovaj nedostatak očituje se u samoj raspodjeli gradiva, u kojemu je lako utvrditi da postoje tri međusobno nepovezana odsjeka. Prvi (pogl. XII. do XV.) nastoji prikazati pomoću etnografskog materijala sociološku shemu razvitka društvenih oblika na nižem stepenu barbarstva. Drugi odsjek (XVI. do XIX.) bavi se istim razvojnim stepenom nižeg stepena barbarstva. Ovaj put sa stajališta arheologije, opisujući pojedina važnija nalazišta mlađeg kamenog doba. Posljednja dva poglavlja (XX. i XXI.) obrađuju čitav srednji stepen barbarstva.

Ovakvo rastavljanje arheološkog materijala od prikaza načina proizvodnje nižeg i srednjeg barbarstva ukazuje na činjenicu da autoru nije jasan odnos etnografije i arheologije — kao posebnih naučnih grana — prema nauci o društvu. Nameće se pitanje, kako autor shvaća nauku o društvu; da li kao odvojeno naučno područje s posebnim predmetom ili je smatra za mehanički zbroj predmeta i područja posebnih društvenih nauka i naučnih disciplina kao političke ekonomije, historije pojedinih konkretnih društvenih oblika, etnografije, arheologije, prava i t. d. Drugim riječima: da li se nauka o društvu identificira sa zbrojem svih posebnih društvenih nauka ili je ona također nešto različna od njih, iako im je područje zajedničko — društveni život, kao i predmet — društveni odnosi.

Prof. Ravdonikas se priklanja mišljenju, da u sklopu nauke o društvu (»sociološke sheme«) kao opće nauke, treba odvojeno izlagati etnografske i arheološke konkretne podatke, »ograničujući se na to da se usporede i postave jedne kraj drugih« (3). Takvo gledište nije dijalektičko, jer ne posmatra društvene pojave u njihovoj povezanosti, pa zato ne daje općeniti cjeloviti prikaz historije ljudskog društva za prvobitne zajednice. Ova pocijepanost dovodi do toga da autor u prvom odsjeku završava prikaz nižeg stepena barbarstva na temelju etnografskog materijala, a u drugom se mora ponovno vraćati na

početak, i to posebno za svako geografsko područje, čijim se arheološkim materijalom služi. Što kod toga trpi, to je naučno i sistematsko izlaganje. A trpi također i vjera u autorovu metodološku spremu. Ako takvo gledište povežemo sa činjenicom da se autor ne poziva na sovjetsku literaturu, lako je utvrditi da se radi o nenaučnom prilaženju pojavama pod utjecajem buržoaskih sociologa.

Zajedničko područje nauke o društvu i posebnih društvenih nauka je društveni život. Svaka posebna društvena nauka izdvaja iz sveukupnosti društvenih pojava one njihove kategorije, koje spadaju u njezin neposredni djelokrug. Ona izučava njihovo kretanje, t. j. promjene u njima, da utvrdi zakone, koji tamo vladaju. Posebne nauke, svaka za sebe, a također uzete u svojoj cjelini, daju nam objektivno znanje »o svemu što postoji, počevši od pojedinačnih i posebnih društvenih i prirodnih stvari i pojava pa do najopštijih zakona razvitka i određivanja svake materije, *ali uvijek u smislu otkrivanja strukture i strukturne zakonitosti stvari*«.[1]

Nauka o društvu nije jednaka zbroju sviju drugih društvenih nauka. Ona je istovetna s posebnim društvenim naukama, ukoliko imaju zajedničko područje, ukoliko se služi istim metodom — historijskim materijalizmom — i ukoliko se koristi rezultatima njihovih naučnih istraživanja. Nije istovetna s njima zato, što ne posmatra kretanje određenih kategorija društvenih odnosa odvojeno jedne od drugih, već u njihovoj međusobnoj povezanosti i uzajamnom utjecanju. Zato je ona — kako to veli T. Pavlov — »najopštija od svih posebnih nauka u razvitku društveno-istoriske stvarnosti ili, kraće, društva«.[2]

Posebne društvene nauke dolaze do određenih zaključaka u obliku općih pojmova o suštini i o strukturnoj zakonitosti društvene stvarnosti, a svaka na svom području. Koordinirati ove djelomične rezultate posebnih nauka, utvrditi način njihove povezanosti kao i njihovo uzajamno djelovanje, istraživati tijek opće zakonitosti razvitka u društvu i primjenjivati je u stvarnosti prakse, — to je zadaća nauke o društvu. Upoznavajući zakonitost, koja vlada unutar pojedinih kategorija odnosa u društvu, ili istražujući zakone razvitka, svojstvene određenim društvenim oblicima, posebne društvene nauke otkrivaju zakonitost razvitka, specifičnu za svoje odjelito područje. Povezujući međusobno rezultate tih istraživanja društvenih pojava, da se tačno odredi zakonitost njihova uzajamnog djelovanja, spoznajemo općenitu zakonitost razvitka društva kao jedinstva odnosa ljudi, organiziranih radi proizvodnje dobara, potrebnih za njihov opstanak. Politička ekonomija, pravo, historija, etnografija, arheologija i t. d. otkrivaju pojedinačne momente u društvenom životu. Ovi momenti mogu biti istodobno i opći, bilo za više društveno-ekonomskih jedinki, bilo za veći broj razvojnih stepena svake pojedine od njih, bilo za oblike kretanja više kategorija društvenih odnosa. Jedino pomoću ovih pojedinačnih momenata, koji su istodobno i opći, jer su dio društvene cjeline, spoznajemo opću zakonitost društvenog razvitka i prikazujemo je u historiji pojedinih društveno-ekonomskih formacija. Iz sinteze ovih *odjelitih* i različitih odraza *iste* opće pojave dobiva se opća zakonitost, ono što je u njoj bitno i što nije slučajno, i što je — kao određenu pojavu ili kao dio skupine određenih pojava — razlikuje od drugih. Inače se između pojedinih nauka iste grane podiže zid, tako da se njihovi rezultati promatraju odvojeno jedni od drugih, na štetu prve postavke dijalektičkog metoda. Samo kad »odbacujemo niz znakova kao *slučajne* i odvajamo bitno od načina, kako se ono pojavljuje (suščestvennoe ot javljajuščegosja), i suprotstavljamo jedno drugome«,[3] moguće je utvrditi ono što je općenito. Iako »nečisto, nepotpuno i t. d., i t. d.«, ono je »stepen za spoznaju konkretnoga, jer mi konkretno nikada ne spoznajemo potpuno«.[4]

[1] T. Pavlov, *Teorija odraza*, Beograd 1947, str. 317.
[2] Isto, str. 363.
[3] Lenjin, *Filosofskie tetradi*, Moskva 1947., str. 329.
[4] Isto, str. 261.

Historija prvobitnog društva, dakle, trebala bi da dade jedinstven prikaz razvitka raznih struktura prvobitne zajednice na temelju onog materijala, što ga pružaju posebne društvene nauke i naučne discipline, u prvom redu arheologija i etnografija.

Pa i sam autor najzad uviđa da nije moguće pisati takvu historiju, a da se ne poveže etnografski materijal s arheološkim. Tako dovodi u sumnju ispravnost svoje metode, najavljene u predgovoru. Tumačeći postanak stočarstva i ratarstva pomoću etnografskog materijala, autor je prisiljen da potkrepljuje svoje izlaganje pozivom na nalazišta kostiju raznih vrsta domaćih životinja iz VI.—III. tisućljeća prije n. e. i zrna kulturnih biljaka iz nalazišta kasnijeg mezolitika (6, 7, 9—11, i 22—23). Kada spominje zoolatriju, ističe, da čini »izuzetak za ovo poglavlje« time što skreće na područje arheologije; to »nije slučajno, jer kod rješenja genetičkih problema arheologija ima neisporedivu prednost pred etnografijom, zaostajući za njom kad treba razumjeti sadržaj društvenih pojava« (120). Isto je tako prisiljen da u drugom odsjeku povezuje arheologiju s etnografijom, kada pristupa izlaganju arheološkog materijala iz nižeg stepena barbarstva.

Sa sociološkog stajališta relativno najbolji je u ovom II. dijelu prvi odsjek, u kojem se pomoću etnografskih podataka opisuju osnovne ekonomske, organizacione i ideološke osobine nižeg stepena barbarstva. Baveći se načinom proizvodnje ovog razdoblja, autor ističe u početku, kako se stočarstvo kao način proizvodnje počelo razvijati od lova, a ratarstvo — od sakupljanja hranjivih biljaka, plodova i korijena. Ovo izlaganje objašnjuje primjerima iz života nekih primitivnih naroda iz prošlosti i sadašnjosti, kao nekih plemena u Sibiru, Indijanaca u Sj. Americi, Melanezijaca i t. d. Valja napomenuti, da materijal potječe od buržoaskih etnologa, dok smo očekivali, da će se autor koristiti bogatom ruskom etnografskom literaturom. Osim toga nema podataka sa teritorija Afrike, koja je veoma bogata etnografskim materijalom baš iz doba barbarstva.

Početak specijalizacije u proizvodnji naročito dolazi do izražaja u tehnici obrade kamena iz neolitika, izrađivanju stvari od drveta u Americi i Oceaniji, u predi i ručnom tkanju, obrađivanju kože i t. d. Ovamo također valja ubrojiti izradu usavršenih vrsta oružja, od kojih mnoge imaju specijalne funkcije, kao razni oblici koplja, luka i strijela, kao i gradnju stanova. Lončarstvo, čiji postanak karakterizira ovo razdoblje društvenog razvitka, pruža mnogo izrazitih primjera, kako se tada istodobno dolazilo do istih otkrića u raznim krajevima zemlje. Tek na koncu poglavlja autor daje odviše sažet pregled ekonomskih struktura nižeg stepena barbarstva. To su: 1. lov u svojim najrazvijenijim oblicima zajedno sa sakupljanjem uz početke ratarstva i stočarstva; 2. ribarstvo, spojeno s lovom i sakupljanjem kao sporednim načinom proizvodnje, i 3. ratarstvo pomoću motike i uzgajanje voćaka uz lov, bilo bez stočarstva kao u Americi, bilo s njime kao drugdje.

U ovo poglavlje trebalo je uvrstiti također opis organizacije proizvodnje na nižem stepenu barbarstva, kao kolektivni rad pripadnika društveno-ekonomskih jedinki, prirodnu podjelu rada, početke društvene podjele rada i oblike vlasništva. Ovo je područje produkcionih odnosa, koje pripada načinu proizvodnje. Ne zna se zašto je autor smatrao potrebnim, da ove ekonomske momente prebaci u opis društvene nadgradnje nižeg stepena barbarstva (77—88) i da tako ide protiv Marxove sistematske podjele svake društvene strukture na ekonomski temelj, nad kojim se diže pravna i politička nadgradnja i kojemu odgovaraju određeni društveni oblici svijesti.[5] Ovo naročito začuđuje kod jednog sovjetskog naučenjaka, kada čak poneki buržoaski autor, kojim se on služi, kao na pr. Thurnwald, *počinje* svoje opise prvobitnih društveno-ekonomskih jedinki sa razvitkom njihovog oruđa i načinom organizacije rada.[6]

U daljem poglavlju autor daje zbijen i nepotpun opis nekih plemena na nižem stepenu barbarstva, polazeći od manje razvijenih prema višim stepenima razvoja. Na prvom

[5] Marx, *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, III. izd., Stuttgart 1909, str. LV.
[6] Isp. Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft* I.

su mjestu Eskimi i Itelmeni s Kamčatke, na višem stepenu ističe urođenike Nove Gvineje, zatim sjevero-amerikanske Indijance kao još viši stepen razvitka i, napokon, Indijance iz tropske zone Južne Amerike, koji se zapravo nalaze na nižem razvojnom stepenu od prvih. Osim primjedbe na ovaj nesistematski raspored valja istaknuti još i to, da autor posve samovoljno uvršćuje u niži stepen barbarstva narode, koji se zapravo nalaze na srednjem stepenu ovog razdoblja, kao što su na pr. Irokezi, Indijanci Pueblo, koji već poznaju upotrebu kovina, kao i mnoga plemena u Melaneziji.[7] Da izbjegne takvom prigovoru, autor skroz formalistički identificira postanak srednjeg stepena barbarstva kao posebnog stadija društvenog razvitka s počecima metalurgije bakra i bronce (288) kao posebnom »arheološkom epohom«, a da zato nema upravo nikakvih argumenata. Ovakvo formalističko gledanje pušta iz vida razvitak svih onih društveno-ekonomskih jedinki, koje su dosegle visok stepen proizvodnih snaga, a u svojoj okolini nisu imale kovina. Prvobitna zajednica Maora na Novoj Zelandiji i Polinezijaca na Havajskim otocima u XIX. stoljeću nalazi se u posljednjoj fazi raspadanja: pojedine društveno-ekonomske jedinke su već podijeljene na klase, temelj ekonomskog života je patrijarhalna zajednica dok zbog specifičnih uslova vulkanske okoline, u kojoj žive ta plemena, ne poznaju kovina. Zbog toga bi se ovakve društveno-ekonomske jedinke nalazile izvan opće sheme društvenog razvitka. Da se nekako pokrije, prof. Ravdonikas pripisuje ovu hipotezu nikom drugom nego Engelsu, tvrdeći da u periodizaciji Engelsa-Morgana srednji stepen barbarstva datira od pronalaska taljenja bakrene rudače i mješavine bakra s kositrom, t. j. bronce (289). Engels[8] i Morgan[9] se slažu: srednji stepen barbarstva počinje na Istoku s pripitomljavanjem domaćih životinja, a na Zapadu s uzgajanjem hranjivih biljaka i upotrebom cigle i kamena kod podizanja zgrada. Engels naročito naglašava — govoreći o stanovnicima Amerike, iako ove riječi imaju općenitu vrijednost — da su oni poznavali »obrađivanje kovina — izuzevši željezo — *zbog čega još upijek nisu mogli biti bez oružja i oruda od kamena*«.[10] Ovdje Engels ističe činjenicu, da je srednji stepen barbarstva važno prelazno razdoblje u razvitku oruđa. Za njegova početka je kamen jedini materijal za proizvodnju oruđa. Kasnije se kod pojedinih naroda pojavljuju najprije pojedinačni slučajevi obrade samorodnih kovina, a još kasnije se tale rude i prave predmeti od bronce. Proces proizvodnje oruđa od kovine sve više istiskuje kamen, a definitivno će ga istisnuti tek upotreba željeza. Shvaćanje srednjeg stepena barbarstva kao prelaznog razdoblja omogućuje da se u nj uvrste i one društveno-ekonomske jedinke, koje ne poznaju proces taljenja ruda, a ipak se nalaze na mnogo višoj razini društvenog života od nižeg stepena barbarstva.

Iduće poglavlje posvećeno je društvenoj nadgradnji ove faze društvenog razvitka. Ono počinje s opisom razvitka bračnih ustanova od grupnog braka do braka parova, koji prevladava u tom razdoblju. Nadalje se tumači, što je to rod, fratrija, pleme, u vezi s fratrijom — eksogamija. Zatim se opisuje matrijarhalni oblik društvene organizacije. Kao veoma važan faktor za kasniji razvitak društvene nadgradnje autor ispravno ističe postanak patrilokalnog braka unutar materinskog poretka: činjenica da žena i djeca borave u obitavalištu oca, oslabljuju spone materinskog roda, koji prestaje biti ekonomskim organizmom, a na njegovo mjesto kao društveno-ekonomska jedinka stupa naseobina, sastavljena od pripadnika nekolicine materinskih rodova; nisu više rodovi vlasnici zemlje, već su to teritorijalne zajednice. Naposljetku dolazi do utvrđivanja rodbinstva po ocu, koje je preteča očinskih rodova. Kao zaslugu valja upisati autoru da je naročito istakao

[7] Isp. Tolstov, *K voprosu o periodizacii istorii pervobytnogo obščestva,* Sovetskaja Etnografija 1946, sv. I, str. 29.

[8] *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats,* XI. izd., Stuttgart 1908., str. 4.

[9] *Die Urgesellschaft* (Ancient Society), II. izd., Stuttgart 1908., str. 10.

[10] *Der Ursprung der Familie, des Privateingentums und des Staats,* str. 5. (Podcrtao O. M.).

jedan od veoma teških problema prvobitne zajednice — postojanje patrilokalnih brakova i očinstva kod vrlo primitivnih sakupljačkih plemena kao što su neka australska, Semangi na Malaci, Bušmani, Andamanci i t. d.; uza sve to ne obrazlaže uvjerljivo zaključak, da je ovo rodbinstvo po ocu nešto različito od onoga, koje vlada u očinskom rodu, samo zato što kod njih nije moguće naći uzroke postanka očinstva u »odnosima vlasništva« (72. i 76). Osvrnuvši se na produkcione odnose u društveno-ekonomskim jedinkama nižeg stepena barbarstva, autor opisuje razdiobu po dobi pripadnika društveno-ekonomskih jedinki i njezin društveni značaj, i u vezi s njome dotiče se inicijacije muškaraca. Isto tako samo letimično spominje ulogu udruženja muškaraca i žena u društvenom životu primitivnih naroda. Uopće ne spominje gostoprimstvo i pobratimstvo — veoma raširene ustanove u Melaneziji, Polineziji, Africi, Americi i Evropi.

Odsjek se završava prikazom ideoloških forma nižeg stepena barbarstva. Početke religioznih vjerovanja nalazimo u totemističkim predodžbama, magijskim shvaćanjima i animističkim vjerovanjima, koja nastaju u vezi s ciklusima poljoprivrede i s materinstvom kao temeljnim rodbinskim odnosom. Naročitu važnost dobiva animistički iskrivljena spoznaja o proizvodnom značenju prirodnih pojava i snaga, koja postaje temelj prvobitnih shvaćanja o svemiru. Pojavljuju se dualistička vjerovanja na temelju suprotnosti između svijetla i tmine, života i smrti, svijetla, koje u obliku sunca ili neba označava blagotvornog, dobrog duha, a tmine — škodljivog načela, koje se bori sa svijetlom, koje najzad pobjeđuje. Kult predaka sve više istiskuje totemizam, koji prelazi u zoolatriju — obožavanje svetih životinja. Razvija se mišljenje, a u vezi s njime jezik. U golemom broju imenica i glagola, koji ne izražavaju pojedinačno u zbivanju pomoću općih pojmova, svaka riječ ima svoj posebni, konkretni sadržaj. Tim sadržajem označuje neku konkretnu, određenu pojavu, stvar ili radnju, kojom se razlikuje od drugih pojava, stvari i radnja. U ovom određenom konkretnom sadržaju svake riječi ispoljuje se neposrednost opažanja ljudi na tom stepenu razvitka, koji još ne mogu stvarati apstraktne, opće predodžbe i pojmove. Ovamo pripadaju također počeci pisma kao piktogrami i pisanje pomoću čvorova. Usmeno pjesničko stvaranje već postoji na nižem stepenu barbarstva, naročito u obliku mitova, koji se predaju od pokoljenja na pokoljenja i u sadržaju kojih se prikazuje čitava ideologija pojedinih društveno-ekonomskih jedinki. Širi se područje umjetnosti. Njegov predmet nisu samo životinje, ljudi i biljke kao u starije kameno doba, nego i drugi predmeti i pojave, koje okružuju čovjeka, pa slike predaka, duhova i božanstava. Prikazuju se kompliciranе scene, koje zahtijevaju kompliciranu kompoziciju, u kojoj se ispoljavaju simetrija i ritam u ponavljanju elemenata, što se onda pretvara u ornamentaciju, kojom se ukrašava suđe i predmeti od drva. Pozitivnom znanju kao dalekom izvoru sadašnje nauke pripada umijeće računanja i mjerenja prostora i vremena.

Autor bi sada htio da prikaže »karakteristiku razvitka tehničkog znanja« na nižem stepenu barbarstva (138), pa se očekuje da će dati sistematski pregled razvitka oruđa, samih ljudi s njihovim radnim sposobnostima, iako bi tom izlaganju bilo pravo metodološko mjesto u samom početku prvog odsjeka. Ono što se opisuje u ovom drugom odsjeku, slab je pokušaj rekonstrukcije historije neolitika. Budući da se mora oslanjati na pojedina veća nalazišta, autor se drži geografskog kriterija. On detaljno nabraja arheološki materijal neolitika na teritoriju Sjeverne Afrike i Zapadne Evrope, gdje se opet u posebnim odjeljcima bavi nalazištima u Južnoj Francuskoj i Srednjoj Španjolskoj, Sjevernoj Francuskoj, Bretanji, Engleskoj i Švicarskoj, poslije toga prelazi na Srednju i Sjevernu Evropu i završava neolitikom u SSSR.

Pri takvom načinu izlaganja ispoljuju se dvije osobine. Prvo: nema historijske povezanosti među raznim stepenima razvitka proizvodnih snaga kao i među onim razvojnim momentima, što su zajednički svim narodima, koji su živjeli na odnosnim teritorijima. Zbog toga općenito nestaje u pojedinačnom, mjesto da se ispoljuje pomoću njega. Drugo: bez potrebe ponavljaju se mnogo puta iste opće činjenice kao opisi raznih vrsta lončarstva,

kamenog oruđa i zemljoradnje, oblika i vrsta izgradnje naseobina, načina pokapanja umrlih, forma umjetničkog iživljavanja i t. d. Usto je ovaj materijal prikazan deskriptivno, a ne uporedno i kritički. Čitalac je prepušten sam sebi da traži one činjenice, koje odgovaraju istom stepenu proizvodnje, da ih uspoređuje, da pravi zaključke, kako bi sam sebi predočio opću liniju razvitka proizvodnih snaga, izlažući se pogreškama.

U posljednja dva poglavlja prof. Ravdonikas opisuje srednji stepen barbarstva. Odmah udara u oči nesrazmjernost u obradi gradiva: dok je za niži stepen barbarstva trebalo osam poglavlja, za ovo više i kompliciranije razdoblje služi samo jedna četvrtina tog broja. Autor se doduše ograđuje od prigovora napomenom, da se bavi ovim stepenom na općenitiji način nego što je to bio slučaj s onim, koji mu prethodi. U prvom redu zato, što nižem stepenu barbarstva treba posvetiti više pažnje, jer je vrhunac razvitka prvobitnog društva, poslije kojega počinje njegovo opadanje. Zatim stoga, što se »problemi daljnjeg stepena prvobitne historije (patrijarhat, vojna demokracija, seoska općina, proces stvaranja klasa i države) obično konkretno osvjetljuju u odnosnim prvim odsjecima udžbenika opće historije i historije SSSR« (4).

Nije moguće prihvatiti ni prvi ni drugi argumenat. Svrha historije prvobitnog društva ne sastoji se u tome, da samo opisuje njegove pojedine strukture, jednu odvojenu od druge, već da prikaže *proces njihova razvitka,* t. j. prijelaza jednih struktura u druge sve do klasnog društva. S ovog stajališta naročito je važna baš analiza prelaznih razdoblja, koja prikazuju »ono što nastaje i razvija se«,[11] t. j. one nove pojave u sadržaju, koje će kasnije dobiti nove društvene oblike. U takvom prikazu od veoma je velike važnosti baš isticanje faktora, koji su bili uvjet raspadanja prvobitne zajednice i gomilanja kvantiteta, kao što su specijalizacija u radu, višak proizvoda, razmjena, privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i ekonomska nejednakost među pripadnicima rodova, upotreba tuđe radne snage, pojava očinstva, nasljeđivanje po ocu, upotreba novca i t. d., koji će na određenom stepenu svog razvitka izazvati skok u novi društveni oblik — klasno društvo. Priručnici historije tek shematski dodiruju ove probleme. A što je najvažnije, oni ih ne prate dokaznim materijalom s područja etnografije i arheologije, materijalom koji bi pružio plastičan pregled pojedinih faza procesa raspadanja prvobitne zajednice kao i razvitak onih uvjeta, koji su ga određivali. Jedan od zadataka udžbenika historije prvobitnog društva sastoji se baš u tome, da u tom pitanju ukloni shematičnost i površnost prikaza prvih odsjeka udžbenika opće historije i historije pojedinih društveno-ekonomskih jedinki.

Na više mjesta autor upozorava na poteškoće, koje se susreću na sve višim stepenima društvenog razvitka zbog »konkretne mnogolikosti mjesnih oblika historijskog procesa« (4) i zbog »povećanja raznovrsnosti društvenih pojava«, što onemogućuje da se »određuju društveno-historijska razdoblja, makar isto tako općeg značenja, kao što ga ima niži stepen barbarstva i još raniji stepeni« (288). Time, reklo bi se, da opravdava površnost, kojom je obradio srednji stepen barbarstva. Kad to čini, dovodi u sumnju naučnu ispravnost periodizacije Engelsa-Morgana u pogledu srednjeg i nižeg stepena barbarstva. Ovo se vjerojatno događa zbog toga, što autor nije načistu s dijalektičkim odnosom između nužnosti i slučajnosti, između zakona i pojave. »Slučajnost je uvijek na ovaj ili onaj način povezana s nužnošću, *forma je ispoljavanja nužnosti,* dok je nužnost sa svoje strane dopunjena slučajnim i probija sebi put kroz sve slučajnosti«.[12] Iz ovih riječi slijedi, da autor zbog »konkretnih mnogolikosti« i »raznovrsnosti društvenih pojava«, t. j. zbog slučajnosti formalnih oblika u društvenom životu, nije kadar da sa sigurnošću odredi »društveno-historijska razdoblja«, t. j. nužnost. To znači da prof. Ravdonikasu prave poteškoće baš

[11] Staljin, *Pitanja lenjinizma,* Zagreb 1946., str. 514.

[12] Rozentalj, *Marksistskij dialektičeskij metod,* Moskva 1947., str. 119. (Podcrtao O. M.).

slučajnosti, koje su proizvod uzajamnog djelovanja nužnosti i posebnih uvjeta konkretne okoline, u kojoj se razvija društvena pojava.

»Ali gdjegod na površini gospodari slučajnost, tamo se događa da je ova ista slučajnost podvrgnuta unutarnjim, skrivenim zakonima. Sve se sastoji u tome, da se otkriju ovi zakoni«.[13] Čini se da autoru ne uspijeva baš ovo izdvajanje zakona društvenog života iz mnogolikosti i raznovrsnosti društvenih pojava u srednjem stepenu barbarstva. To ponovo dokazuje činjenicu, da stoji pod utjecajem buržoaskih etnologa i da zato nije savladao primjenu postavaka dijalektike na društveni život.

Dakako, da je uz te uvjete pregled srednjeg stepena barbarstva površan i nepotpun. Površnost tjera prof. Ravdonikasa u očite pogreške. Tako među Južnim Slavenima on razlikuje ove *narode,* kod kojih postoje zadruge: »Crnogorce, *Hrvate,* Srbe, Bugare i *Dalmatince*« (320; podcrtao O. M.).

Da li je autor izvršio zadatak, što ga je sebi postavio u predgovoru? Sigurno ne! Knjiga, koju ocjenjujemo, nije materijalistički udžbenik historije prvobitnog društva. Nedostaci su joj: nedosljedna primjena historijskog materijalizma i dijalektičke logike, površnost i jednostranost pri korišćenju etnografskog materijala, oslanjanje na buržoasku sociologiju i etnologiju i nekritičnost.

Valja se, dakle, složiti s ocjenom M. A. Kosvena,[14] da knjiga prof. Ravdonikasa nema ni jedne osobine priručnika za studente, kao što su partijnost, visoki stepen naučnosti, sistematsko izlaganje i dobar jezik.*

Oleg Mandić

[13] K. Marks i Fr. Engels, *Sočinenija* XIV, str. 667 (cit. po Rozentalj, Marksistskij dialektičeskij metod, str. 121).

[14] *Sovetskaja knjiga,* 1948, br. 8., str. 66

* *Napomena.* Naknadno smo doznali iz *Sovetske Etnografije* 1948. br. 4, da je Institut za etnografiju Akademije Nauka SSSR 8. i 15. maja 1948. proveo diskusiju po knjizi prof. Ravdonikasa. S. P. Tolstov, koji je vodio raspravu, dao je resumé. U njemu je naglasio da su se u tijeku diskusije pojavile dvije vrste prigovora: metodološki i teorefski. Pogledom na prvu vrstu, knjiga prof. Ravdonikasa predstavlja smjesu odjelitih predavanja iz arheologije i iz historije prvobitnog društva, što nije ispravno sa pedagoškog i metodološkog gledišta. Od teoretskih nedostataka najkrupniji je taj da je prof. Radovnikas pokušao prilagoditi Morganovu periodizaciju svojim pogledima. To je imalo kao posljedicu da je morao uvrstiti u niži stepen barbarstva sve prvobitne narode, osim australskih. Zbog toga je za srednji stepen barbarstva naveo kao primjer samo nomade — kazahe, kirgize, kalmike itd. S. P. Tolstov ovako je sažeo iskustvo stečeno zahvaljujući ovoj diskusiji: 1. da je potrebno kritizirati knjige prije nego što ugledaju svijetlo i 2. da treba pojačati teoretski rad među etnografima i arheolozima.

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA II 1949 BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

REDAKCIONI ODBOR

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

ZAGREB

Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske

Za nakladnika Dr. *Edo Musić*
Naklada 3.500 primjeraka
26 štampanih araka
Tiskanje dovršeno 8. I. 1950
u tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske
Zagreb, Frankopanska 26

45137